

CUPRINS

LISTA DE ABREVIERI	7
INTRODUCERE.....	9
<i>Argument</i>	9
<i>Metodologie</i>	9
<i>Structură</i>	10
I. CAPADOCIENII ȘI CONTEXTUL LOR ISTORIC	12
I.1. PRIMII REPREZENTANȚI.....	13
I.2. SFÂNTUL VASILE CEL MARE.....	15
I.3. SFÂNTUL GRIGORIE DE NAZIANZ, TEOLOGUL	22
I.4. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA.....	24
I.5. ALȚI REPREZENTANȚI	26
II. CONTROVERSELE TRINITARE ȘI HRISTOLOGICE	
ALE SECOLULUI AL IV-LEA.....	30
II.1. PROBLEMATICA TERMINOLOGICĂ.....	30
II.2. CONTROVERSELE SECOLULUI AL IV-LEA	34
<i>II.2.1. Arianismul</i>	36
<i>II.2.2. Apolinarismul</i>	37
II.3. RELEVANȚA CONTROVERSELOR TRINITARE ȘI HRISTOLOGICE	
PENTRU PENTRU CONTEXTUAL TEOLOGIC CONTEMPORAN	40
III. HRISTOS ȘI CADRELE MÂNTUIRII OBIECTIVE	43
III.1. HRISTOLOGIA ATANASIANĂ – PRECURSOARE A CELEI CAPADOCIENE.....	43
III.2. HRISTOLOGIA CAPADOCIANĂ	44
<i>III.2.1. Deoființimea Fiului cu Dumnezeu Tatăl</i>	44
<i>III.2.2. Realitatea naturii umane a Mântuitorului Iisus Hristos</i>	46
<i>III.2.3. Răscumpărarea și îndumnezeirea omului</i>	48
<i>III.2.4. Unitatea Persoanei lui Iisus Hristos și modul unirii firilor</i>	50
<i>III.2.5. Chenoza și sfințenia Mântuitorului</i>	52
III.3. HRISTOLOGIA ANTIOHIANĂ	53
III.4. RĂSCUMPĂRARE ȘI ÎNDUMNEZEIRE ÎN VIZIUNEA SFINȚILOR PĂRINȚI CAPADOCIENI....	57
IV. ORIGINEA ȘI SENSUL CREAȚIEI ÎN HRISTOS.....	64
IV.1. REVELAREA TAINEI DUMNEZEULUI PERSONAL.....	64
IV.2. ÎNRUDIREA CU DUMNEZEU	73
IV.3. DE LA CHIPUL LUI HRISTOS LA ASEMĂNAREA TREIMII.....	75
IV.4. ÎNDEPĂRTAREA DE MODELUL IUBIRII	88
IV.5. RESTAURAREA	97
IV.6. MIȘCAREA SPRE ÎNDUMNEZEIRE	103

V. MÂNTUIREA SUBIECTIVĂ – COORDONATE PATRISTICE ȘI DE TEOLOGIE CONTEMPORANĂ.....	111
V.1. HARUL DIVIN	114
V.2. CREDINȚA	119
V.3. FAPTELE BUNE	127
VI. MÂNTUIRE ȘI SFINȚIRE.....	134
VI.1. DRUMUL SFINȚENIEI	134
VI.2. MONAHISMUL ȘI PERSPECTIVA ÎMPĂRĂȚIEI.....	137
<i>VI.2.1. Intrarea în mănăstire și rolul voturilor monahale</i>	<i>142</i>
<i>VI.2.2. Desfășurarea vieții monahale.....</i>	<i>145</i>
<i>VI.2.3. Rugăciunea – cale a mântuirii</i>	<i>148</i>
<i>VI.2.4. Depășirea ispitelor și speranța mântuirii</i>	<i>149</i>
VI.3. ROLUL CULTULUI DIVIN ÎN MÂNTUIREA SUBIECTIVĂ	151
VII. SOTERIOLOGIA ȘI FINALITATEA FIINȚEI.....	154
VII.1. PORUNCA DE A DEVENI DUMNEZEU	154
VII.2. EXTINDEREA LUI HRISTOS PRIN BISERICĂ	162
VII.3. LIBERTATE ȘI HAR	167
VII.4. ROLUL SOTERIOLOGIC AL DUHULUI SFÂNT.....	175
VII.5. FINALITATEA EXISTENȚEI CREATE	183
CONCLUZII	187
BIBLIOGRAFIE	191
ANEXE	205
1. ÎNDICE TEMATIC.....	205
2. ÎNDICE DE NUME	209
3. REPREZENTĂRI ICONOGRAFICE ALE SFINȚILOR PĂRINȚI CAPADOCIENI.....	211
4. HĂRȚI	218

Introducere

Argument

În această lucrare de doctorat mi-am propus analiza doctrinei soteriologice a Sfinților Părinți Capadocieni, evidențiind importanța și relevanța viziunii acestora pentru teologia ortodoxă actuală. Într-o contemporaneitate în care tradiția gândirii patristice clasice este din ce în ce mai relativizată, și într-un context în care viziunile teologice sunt deviate spre disimulări sociologice, filosofice și politice, întoarcerea spre esențialul teologiei devine un imperativ: scopul vieții noastre aici și acum este mântuirea, și toate frământările existenței umane, indiferent de contextul istoric sau cultural, își găsesc răspunsul în Hristos.

În evidențierea acestui reper fundamental al existenței umane Părinții Capadocieni sunt referențiali. Ei fac tranziția între gândirea antică și revelație, între teorie și practică, între martiri și sfinți, între imperiu și Împărăție. Saltul operat de aceștia este unul uriaș, fiind deschizători de drumuri pentru întreaga istorie a lumii creștine. Nu ne putem imagina, spre exemplu, ce ar fi fost ei fără filosofia greacă sau fără Origen, dar, în același timp, ei depășesc toate impasurile acestora, toate insuficiențele trecutului, pentru a privi doar spre viitorul ființei umane în Hristos.

Diferiți de insistența moralizatoare și literală a unui antiohian precum Sfântul Ioan Gură de Aur (al treilea doctor și mare ierarh al Bisericii alături de Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Grigorie de Nazianz), ei totuși sunt teologi în sensul complet al cuvântului, tratatele lor doctrinare fiind o extensie a experienței lui Dumnezeu în viața personală. Taina mântuirii nu este un exercițiu ce poate fi rezolvat în scris, așa cum pare să ne demonstreze un teolog apusean precum Anselm de Canterbury mai târziu, ci este o continuă căutare a lui Hristos, începe cu Hristos și se termină cu o neîncetată unire cu Acesta. Soteriologia nu se oprește deci la actul răscumpărător al lui Hristos, ci este un urcuș, prin Crucea și Învierea Acestuia, ce trebuie să marcheze întregul parcurs al vieții noastre personale și comunitare.

Metodologie

Tema de cercetare doctorală implică parcurgerea unei bogate literaturi, pornind de la cea biblică, continuând cu cea patristică și terminând cu introspecții asupra gândirii contemporane, comparând modelul teologic propus de Sfinții Părinți

Capadocieni cu viziunea secularizată asupra omului. Prin urmare, va implica o documentare pluridisciplinară.

În principal, această lucrare constă dintr-o investigație a operelor Sfinților Părinți Capadocieni, fiind un exercițiu atât de analiză istorică, cât și dogmatică. O primă parte a acestei întreprinderi vizează cadrul doctrinar al Școlii capadociene. Soteriologia va fi pusă în conexiune cu viziunea teologică mai detaliată asupra Sfintei Treimi și cu elementele hristologice și antropologice. Mă voi limita la autorii reprezentativi din Capadocia, în principal Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie de Nazianz și Sfântul Grigorie de Nyssa. Elementele găsite la acești autori vor fi analizate în comparație cu scrierile patristice anterioare, contemporane și posterioare. Sinteza dogmatică va fi apoi transferată la nivelul elementelor ce țin de spiritualitate, iar aici voi sublinia încă o dată indisolubilitatea legăturii dintre dogmatică și morală. Scopul teologiei este văzut exclusiv în planul existențial al întâlnirii cu Hristos, al unirii cu Acesta. În final, analiza asupra soteriologiei Părinților Capadocieni va implica exegeza teologiei contemporane, iar în acest punct voi face permanent legătură cu diversele moduri în care teologia contemporană, nu neapărat cea ortodoxă, a înțeles mesajul scrierilor capadociene.

Radiografia propusă va necesita nu doar compararea modelelor filosofice cu cel teologic, ci va urmări extensia practică a tuturor acestor considerente, în încercarea de a oferi un răspuns actual la diversele dileme identitare ale omului de azi.

Cu privire la izvoarele bibliografice utilizate, m-am străduit să valorific bibliografia românească, dar și studiile și cercetările din afara țării, ce mi-au oferit informații bogate și foarte valoroase. Sursele bibliografice constau din lucrări de critică biblică, lucrări patristice, precum și lucrări filosofice și literare. Pe lângă materialele disponibile în limba română, am parcurs o bogată bibliografie, la zi, în limbile engleză și franceză.

Structură

Am ales ca, după un prim capitol în care am prezentat pe scurt cadrul istoric în care Părinții Capadocieni au activat, să rezerv un capitol separat cadrului doctrinar al Bisericii secolului al IV-lea, cu principalele două componente ale acestuia: trinitară și hristologică. Sfinții Părinți Capadocieni nu doar au contribuit la o clarificare doctrinară, ci au fost creatori de limbaj, au dezvoltat o viziune teologică asupra persoanei ce a influențat întreaga teologie răsăriteană de mai târziu, au imprimat gândirii răsăritene o viziune dinamică, în care Dumnezeu și omul sunt văzuți într-un continuu dialog existențial, experiențial.

Al treilea capitol constă într-o analiză textuală a modului în care Părinții Capadocieni văd efectiv cum actul mântuirii este împlinit în Hristos. Hristologia capadociană a descoperit pe teme revelational paradigme cu privire la gândirea ortodoxă despre Fiul lui Dumnezeu - Logosul întrupat și înomenit, paradigme ilustrate în idei dinamice și expresii vii și înnoitoare, care vor face carieră strălucită în viitoarele dispute hristologice și vor forma premise pentru formularea dogmei de credință a Calcedonului Ecumenic.

Cel de-al patrulea capitol dezvoltă un cadru mai larg al teologiei Părinților Capadocieni, urmărind viziunea de ansamblu asupra naturii umane și a sensului existenței acesteia. De asemenea, este subliniată aici întreaga problematică a necesității mântuirii, pornind de la căderea în păcat și existența răului în lume. În final, sunt analizate componentele actului mântuitor, subliniind ideea de restaurare și reînnoire a firii umane în Hristos.

În capitolul al cincilea mi-am propus să subliniez continuitatea dintre mântuirea obiectivă și cea subiectivă. Soteriologia nu se referă doar la detaliile restaurării naturii umane în Hristos, ci privește modul în care întreaga natură umană este îndumnezeită. În acest sens, am considerat necesar, înainte de analiza pe textele Părinților Capadocieni în această privință, dezvoltarea unei sinteze a viziunii teologiei ortodoxe privind condițiile mântuirii subiective. Voi prezenta în cuprinsul acestui capitol, deci, coordonatele generale ale mântuirii subiective, ca prelungire existențială a celei obiective, în teologia ortodoxă, precum și modul în care Părinții Capadocieni au particularizat modul de gândire al acestei teologii.

Cel de-al șaselea capitol își propune să prezinte principalele elemente ale specificului soteriologiei ortodoxe privită ca proces de sfințire a naturii umane, din perspectiva textelor Părinților Capadocieni. Conform acestora, omul este chemat să fie *dumnezeu prin har*. Prin unirea firii umane cu firea dumnezeiască în persoana lui Hristos, umanitatea lui Hristos s-a umplut de slavă dumnezeiască. Acest lucru devine astfel posibil și pentru noi, prin efort ascetic și participarea la cultul divin. Viața duhovnicească este un continuu efort de sfințire, un neîncetat drum spre îndumnezeire.

Cel din urmă capitol al lucrării prezintă, conform gândirii Sfinților Părinți Capadocieni, taina desăvârșirii și împlinirii ființei umane. Suntem departe, în cazul autorilor analizați, de un tratat special privind soteriologia, dar preocupările oricăror discuții triadologice sau hristologice au ca finalitate grija mântuirii. Realitatea și posibilitățile mântuirii integrale a umanului sunt ceea ce Părinții caută de fapt să apere. Aceasta au demonstrat-o în primul rând prin viața lor, prin modul în care au trăit – în asceză, rugăciune și într-o continuă meditație la adevărurile eterne. Mântuirea este un urcuș continuu spre Dumnezeu. Dar ea devine posibilă doar prin Hristos, începe și se desfășoară în Mântuitorul Hristos.

I. Capadocienii și contextul lor istoric

Când vorbim despre *Sfinții Părinți Capadocieni*, gândul nostru se îndreaptă către cele trei mari personalități ale secolului al IV-lea: *Sfântul Vasile cel Mare*, *Sfântul Grigorie de Nazianz* și *Sfântul Grigorie de Nyssa*. Considerați ca un nucleu de teologi și conducători ai Bisericii Răsăritene compact și omogen, uniți nu numai prin legături de prietenie și prin aceleași intenții (cum ar fi organizarea Bisericii, definirea foarte precisă a doctrinei trinitare, răspândirea și actualizarea vieții monastice), dar și prin formația lor culturală asemănătoare, aceste personalități constituie împreună autoritatea morală și spirituală de prim rang în procesul de apărare și de dezvoltare a Ortodoxiei creștine, după Sinodul I Ecumenic de la Niceea. Luați individual, fiecare în parte ni se dezvăluie a fi o personalitate marcantă și un teolog de seamă al Bisericii creștine. Activitatea acestor trei *Stâlpi* ai Bisericii în spațiul capadocian, care prin activitatea lor cu totul extraordinară au marcat o întreagă epocă, numită și *epoca de aur a Bisericii creștine*¹, nu poate fi pe deplin înțeleasă decât în contextul istoric și socio-cultural al vremii în care au trăit. De asemenea, în capitolul de față vom aminti nu doar pe acești trei mari Părinți ai Bisericii din Capadocia, ci dorim să prezentăm, succint, și alți câțiva părinți și scriitori creștini capadocieni, care au rămas în memoria tradiției Bisericii vechi creștine.

*

Capadocia se află în partea estică a Asiei Mici, mai departe de orașele de coastă ale Mării Egee și ale Mării Mediterane, în care înflorise de veacuri civilizația greacă și, în consecință, cultura creștină, dar nu într-atât încât să fie izolată de capitala imperiului (drumul care ducea de la Constantinopol spre Antiohia trecea chiar prin această regiune). Este o regiune destul de întinsă, preponderent muntoasă și care nu avea prea multe orașe – cea mai importantă fiind Cezareea (actuala Kayseri), aflată în zona centrală.

Creștinismul capadocian își are originile în mediul sinagoga.² Astfel, prezența iudeilor în Capadocia a fost, fără îndoială, un factor care a contribuit la răspândirea Evangheliei: „*Parți și mezi și elamiți și cei care locuiesc în Mesopotamia, în Iudeea și în Capadocia, în Pont și în Asia [...] îi auzim pe ei vorbind în limbile noastre despre faptele*

¹ I.G. Coman, *Patrologie*, vol. III, EIB, București, 1988, p. 20.

² J. Eric Cooper, Michael J. Decker, *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, Palgrave Macmillan, 2012, p. 108 ș.u.

minunate ale lui Dumnezeu” (Faptele Apostolilor 2, 9, 11). O observație consemnată la începutul *Epistolei I* a Sfântului Apostol Petru indică, fără echivoc, prezența, aici, a unor iudei convertiți la creștinism: „Petru, Apostol al lui Hristos, către cei ce trăiesc împrăștiați printre străini, în Pont, în Galatia, în Capadocia, în Asia și în Bitinia...” (1 Petru, 1, 1). O mărturie a prezenței timpurii a creștinilor pe meleagurile Capadociei mai aflăm și la Tertulian, care vorbește la un moment dat de un șir de persecuții îndurate de adepții lui Hristos la finele celui de al II-lea secol, acesta fiind ultimul indiciu legat de creștinii capadocieni, până în momentul în care izvoarele creștine ne vorbesc de primul Părinte Capadocian: Sfântul Grigorie Taumaturgul (210/213-270/275).

1.1. Primii reprezentanți

Sfântul Grigorie Taumaturgul s-a născut în Neocezarea Pontului între anii 210 și 213 într-o familie păgână bogată. A studiat retorica, dreptul și limba latină în ținutul natal, iar la vârsta de 14 ani cunoaște creștinismul, dar nu știm când s-a botezat. Ajungând în Cezareea Paletinei, a auzit de Origen și fiind impresionat de personalitatea acestuia, se hotărăște să-i devină ucenic. Astfel, a studiat filosofia și teologia timp de cinci ani, adică până în 238. Din această perioadă datează și renumitul său *Cuvânt de mulțumire* adresat lui Origen. Aproape imediat după terminarea studiilor a fost hirotonit episcop pentru Neocezarea Pontului, unde a desfășurat o activitate misionară impresionantă, încât faima sa a depășit repede granițele aceluși ținut. În anul 250, în timpul persecuției lui Deciu, s-a refugiat în munți împreună cu mulți alți creștini, iar în anul 264 a luat parte la sinodul din Antiohia, îndreptat împotriva lui Pavel de Samosata. A adormit în Domnul, probabil, spre 275, iar pomenirea lui se face la 17 noiembrie.³

Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Grigorie de Nyssa îi atribuie lui Grigorie Taumaturgul numele de „Apostol al Capadociei”⁴. Spre finalul tratatului *Despre Duhul Sfânt*, în capitolul al XXIX-lea, Sfântul Vasile scria: „Unde am putea să-l numărăm pe marele Grigorie și cum am putea să socotim cuvintele sale? Oare nu s-ar cădea să numărăm în rând cu apostolii și cu profeții un bărbat care a trăit în același duh cu ei? [...] Chiar dacă, atunci când a venit din Pont, a găsit aici doar șaptesprezece creștini, curând el i-a adus pe toți la cunoașterea lui Dumnezeu, atât pe cei din orașe, cât și pe cei de la sate”⁵.

Sfântul Grigorie Taumaturgul este una din marile personalitățile ale istoriei și spiritualității Bisericii din secolul al III-lea. A fost cel mai înfocat ucenic direct al lui

³ Izvoare ale vieții Sfântului Grigorie sunt: Sf. Grigorie Taumaturgul, *Cuvânt de mulțumire către Origen*, V, 48-72, în: coll. SC 148, Paris, 1969; Eusebiu de Cezareea, *Istoria Bisericească*, VI, 30; VII, 14, 28; Ieronim, *De viris illustribus*, 65; Sf. Vasile cel Mare, *Despre Duhul Sfânt*, 29, 74; Sf. Grigorie de Nyssa, *Viața Sfântului Grigorie Taumaturgul*, PG 46, 893-958.

⁴ A se vedea și I.G. Coman, *Patrologie*, vol. II, București, 1985, p. 391-394; A. Meredith, *Capadocienii*, București, 1995, p. 22-26; S.G. Papadopoulos, *Patrologie*, vol. I, București, 2006, p. 435.

⁵ Sf. Vasile cel Mare, *Despre Duhul Sfânt*, 29, p. 74.